

## مطالعه تطبیقی ویژگی‌های بصری گلچین‌نگاری مکتب شیراز در دوران اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان تیموری\*

نوشین نوحی<sup>۱</sup>، فرزانه فرخ‌فر<sup>۲</sup>

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران.

۲. استادیار دانشکده هنر دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران.

[تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۰۵/۱۲، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۹/۰۹/۱۰]

### چکیده

مکتب نگارگری شیراز در دوره تیموریان از جمله تأثیرگذارترین مکاتب کتاب‌آرایی ایران است که در دوره حاکمیت اسکندرسلطان شکل گرفت و در عصر ابراهیم‌سلطان تداوم یافت. از وجوه مشترک این دوران، گلچین‌سازی متون ادبی است که به‌عنوان منبعی ارزش‌مند جهت قیاس کیفیت تصویرنگاری دوران اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان اهمیت دارد. بدین منظور در این پژوهش، ویژگی‌های تصویری و ساختاری نگاره‌های نسخ گلچین اسکندرسلطان موجود در بنیاد گلبن کیان لیسُن و گلچین منظوم ابراهیم‌سلطان موجود در موزه دولتی برلین مورد مطالعه قرار گرفته است. هدف این تحقیق بنیادی که با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی انجام شده، یافتن ارتباط بصری و ساختاری نسخ این دو دوره و پاسخ به این پرسش است: با توجه به قرابت زمانی، مکانی و فرهنگی مکتب شیراز در دوران حاکمیت اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان، وجوه اشتراک و افتراق ویژگی‌های تصویری و ساختاری گلچین‌نگاری این دو دوره چیست؟ گردآوری اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، اسنادی و پایگاه‌های مجازی صورت گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد گرچه تشابهات فراوانی همچون گزینش صحنه، رویکرد واقع‌گرایانه، جدول‌بندی و حاشیه‌نویسی در گلچین‌نگاری این دو عصر دیده می‌شود، تعدد، تنوع و کیفیت عناصر تصویری در عصر ابراهیم‌سلطان کاهش یافته و ترکیب‌بندی با رویکردی متفاوت و جلوه‌ای کم‌رونق‌تر از دوران قبل نقش بسته است.

### واژه‌های کلیدی

نگارگری تیموری، مکتب شیراز، اسکندرسلطان، ابراهیم‌سلطان، گلچین‌نگاری.

\* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نوشین نوحی با عنوان «تبیین اصول ترکیب‌بندی در نگارگری مکتب شیراز تیموری، عصر ابراهیم‌سلطان» به راهنمایی دکتر فرزانه فرخ‌فر است.

\*\* نویسنده مسئول، تلفن: ۰۹۱۳۱۹۸۵۶۷۰، ایمیل: n.nouhi@yahoo.com

## مقدمه

حضور شاهزادگان هنرپرور و بافرهنگی چون اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان در مکتب شیراز تیموری که یکی از درخشان‌ترین مکاتب تاریخ کتاب‌آرایی و نگارگری ایران و به قولی اُم‌المکاتب ایران در قلمرو کتاب‌آرایی است (آژند، ۱۳۹۳: ۹)، باعث شکوفایی روزافزون فرهنگی و هنری این مکتب در سده نهم ه.ق شد. سنت گلچین‌سازی متون ادبی که در مکتب نگارگری عصر اسکندرسلطان به جایگاه ویژه‌ای دست یافته‌بود، در دوره ابراهیم‌سلطان نیز به حیات خود ادامه داد. نسخ نفیسی که در کارگاه‌های هنری این دو شاهزاده کتاب‌آرایی شده‌اند از لحاظ ساختار و کاربست عناصر بصری، نماینده ویژگی‌های تصویری مکتب شیراز تیموری هستند. در این پژوهش ویژگی‌های تصویری و ساختاری نگاره‌های نسخ گلچین اسکندرسلطان موجود در بنیاد گلبن‌کیان<sup>۱</sup> لیسُن پرتقال و گلچین منظوم ابراهیم‌سلطان موجود در موزه دولتی برلین<sup>۲</sup> مورد مطالعه قرار می‌گیرد. اهمیت و ضرورت بررسی این دو نسخه کمتر شناخته‌شده، با توجه به بازه مکانی و زمانی مشترک این دو دوره و همچنین تاثیرگذاری آن‌ها بر مکاتب هنری پسین، در تفاوت چشم‌گیر ویژگی‌های تصویری در عین شباهت موضوعی نگاره‌ها، رویکرد متفاوت ترکیب‌بندی و کیفیت خوب تصاویر این نسخ است. این پژوهش به منظور شناخت ویژگی‌های تصویری و ساختاری نسخ گلچین ۸۱۳ ه.ق اسکندرسلطان و گلچین منظوم ابراهیم‌سلطان، در سده نهم ه.ق صورت گرفته است. با در نظر داشتن قابلیت‌های ممتاز نسخ مذکور جهت بررسی ویژگی‌های کیفی‌شان، هدف پژوهش حاضر پاسخ به این پرسش است: با توجه به قرابت زمانی، مکانی و فرهنگی مکتب شیراز در دو دوره اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان تیموری، وجوه اشتراک و افتراق ویژگی‌های تصویری و ساختاری گلچین‌نگاری این دوران چه بوده است؟

## روش تحقیق

در این مقاله، روش تحقیق از منظر هدف، بنیادی و از منظر شیوه انجام، توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی است. گردآوری اطلاعات نیز با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، اسناد و پایگاه‌های مجازی صورت گرفته است. در همین راستا از میان نگاره‌های نسخ گلچین اسکندرسلطان موجود در بنیاد گالوست گلبن‌کیان لیسُن پرتقال به شماره I.A. ۱۶۱

و گلچین منظوم ابراهیم‌سلطان موجود در کتابخانه و موزه دولتی برلین به شماره I-۴۶۲۸، ۱۰ نگاره که دارای تشابه موضوعی یک‌سان هستند، جهت تحلیل استخراج شدند.

## پیشینه تحقیق

جست‌وجوهای کتابخانه‌ای و الکترونیکی، مطالعات بسیاری را که به مکتب شیراز تیموری پرداخته‌اند، در اختیار می‌گذارد. یعقوب آژند در کتاب «مکتب نگارگری شیراز» (۱۳۹۳) علاوه بر بیان اوضاع سیاسی و تاریخی دوره تیموری، به معرفی ویژگی‌های هنری دو دوره پادشاهی اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان و نسخ آن پرداخته‌است. ولی‌الله کاوسی در کتاب «تیغ و تنبور» (۱۳۸۹) تاریخ ایران دوره تیموری را مورد پژوهش قرار داده، لیکن در پاسخ به مسئله پژوهش، اطلاعات دقیقی ارائه نداده‌اند. در مقاله «پژوهشی برای معرفی جلد اول گلچین اسکندرسلطان ۸۱۳ ه.ق» ویژگی‌های تصویری گلچین اسکندرسلطان به‌طور مختصر شرح داده شده‌است (احمدپناه و نظری‌زاده دهکردی، ۱۳۹۵). همچنین در مقاله «نصیرالدین سلطانی، نصیرالدین مذهب و کتابخانه ابراهیم‌سلطان در شیراز» به بررسی کتابخانه سلطنتی دوره ابراهیم‌سلطان پرداخته شده‌است (ریشار، ۱۳۸۱). در حوزه مبانی بصری نیز دونیس آ.دونیس در کتاب «مبانی سواد بصری» (۱۳۸۸) و حبیب‌الله آیت‌اللهی در کتاب «مبانی نظری هنرهای تجسمی» (۱۳۷۶) به شرح ترکیب‌بندی در آثار تجسمی پرداخته‌اند. در زمینه نمادشناسی، مقاله «بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایران» (کفشچیان‌مقدم و یاحقی، ۱۳۹۰) و کتاب «رموز نهفته در هنر نگارگری» در بررسی آرایه‌ها و نمادهای هنر نگارگری حائز اهمیت‌اند که در بخش‌هایی از این پژوهش به آن‌ها استناد شده‌است (خلج‌امیرحسینی، ۱۳۸۷). آن‌چه از بررسی منابع موجود مشهود است، تاکنون در هیچ پژوهشی به بررسی و قیاس ویژگی‌های بصری گلچین‌نگاری مکتب شیراز تیموری در دو عصر اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان، پرداخته نشده که از این حیث پژوهش حاضر مبحثی جدید در قیاس دو دوره مهم نقاشی ایرانی با تاکید بر مطالعات گلچین‌نگاری گشوده‌است.

## ۱. مکتب نگارگری شیراز تیموری (سده نهم ه.ق)

خطه فارس در زمان هجوم ویران‌گر مغول‌ها با سیاست هوشمندانه خاندان اتابکان<sup>۳</sup>، در امان ماند و مرکز تجمع

جدول ۱. نسخ مصور شاخص عصر اسکندرسلطان (آژند، ۱۳۹۳: ۱۹۹-۲۰۲؛ گری، ۱۳۸۵: ۶۷-۷۱).

نام اثر	تاریخ کتابت	خوشنویس	نگاره‌ها	صفحات	محل نگهداری
گلچین اسکندرسلطان	۸۱۴-۸۱۴ ه.ق	محمد حلویایی جلالی و نصرالکاتب	۴۹	۵۴۲	کتابخانه بریتانیا لندن
گلچین اسکندرسلطان <sup>۱</sup>	۸۱۳ ه.ق	محمودبن مرتضی حسینی	۳۴	۴۴۴	بنیاد گلبنکیان لیسین
انموزج العلوم	۸۱۳ ه.ق	-----	---	۲۱۱	-----
ولادت اسکندر	۸۱۳ ه.ق	محمودبن حسن کاشی	۱	۸۶	کتابخانه انستیتو ولکام لندن
زیچ‌نامه	بی‌تاریخ	-----	---	۲۸۸	کتابخانه ملی پاریس

۱۳۹۳: ۱۶۵-۱۶۸). در عصر اسکندرسلطان گلچین‌سازی به اوج خود رسید و چندین گلچین ادبی و علمی مصور شد که از برترین نسخ آن روزگار هستند (جدول ۱).

**عصر ابراهیم‌سلطان (۸۱۷-۸۳۸ ه.ق):** پس از مرگ اسکندرسلطان در ۸۱۷ ه.ق، پسر عموی او مغیث‌الدین ابوالفتح ابراهیم‌سلطان جانشین وی شد. ابراهیم‌سلطان همچون برادرش، بایسنغرمیرزا<sup>۲</sup> خوشنویسی پرآوازه و از پیروان مکتب یاقوت مستعصمی<sup>۱</sup> بود (معتقدی، ۱۳۹۳: ۲۷). وی که سنت هنری آل‌اینجو، آل‌مظفر و کتابخانه سلطنتی دوره اسکندرسلطان را به ارث برده بود، چندی نگذشت که به تولید آثار هنری و رقابت با کارگاه هنری هرات پرداخت (Sims, 2002: 124). در طول ۲۰ سال حکومت او نسخ نفیسی در کتابخانه سلطنتی وی کتاب‌آرایی شدند که دو گلچین منظوم و منثور از جمله مهم‌ترین آن‌ها ست (جدول ۲).

## ۲. گلچین‌نگاری متون ادبی در مکتب شیراز تیموری

گلچین ادبی، گردآوری گزیده‌ای از متون ادبی در مجموعه‌ای واحد است و به مجموعه‌ای از متون منظوم یا منثور گفته می‌شود که طبق سلیقه‌ای خاص و توسط یک یا چند نفر در قطعی بلند جمع‌آوری شده‌باشد (احمدپناه و نظری‌زاده دهکردی، ۱۳۹۵: ۳۲). در مورد تاریخچه گلچین‌نگاری قبل از تیموریان اطلاعات کاملی در دست نیست، اما آن‌چه مسلم

هنرمندان و شاعران نواحی مختلف ایران شد. در عصر آل‌اینجو<sup>۳</sup> نیز با حفظ سیاست تجلیل از شکوه سنن کهن ایران قبل از حمله مغول، تاثیرات هنر چینی-مغولی بر فارس وارد نگردید و پس از آن با روی کار آمدن مظفریان<sup>۴</sup> سیاست مذهبی ایرانی-اسلامی، با احیای سنن عباسیان<sup>۵</sup> و مشتق‌شده از سبک نگارگری جلایریان<sup>۶</sup>، جلوه‌گر گشت (کاوسی، ۱۳۸۹: ۱۹). مکتب نگارگری شیراز تیموری با انتساب به دو دوره اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان برجسته و قابل تمایز است. حضور این شاهزادگان هنرپرور در مکتب شیراز، باعث شکوفایی و بالندگی روزافزون فرهنگی و هنری این مکتب در سده نهم ه.ق شد.

**عصر اسکندرسلطان (۸۱۳-۸۱۷ ه.ق):** اسکندرسلطان فرزند عمرشیراز در ۷۸۶ ه.ق چشم به جهان گشود. وی در کنار پدر و جدش، تیمور بزرگ شد و در جوانی با یکی از دختران سلطان احمدجلایر<sup>۷</sup> ازدواج کرد. اسکندرسلطان پس از مرگ تیمور نخست اصفهان و در سال ۸۱۳ ه.ق فارس را تصرف کرد. او که حتی در زمان حیات تیمور، دست به نافرمانی می‌زد، به مخالفت برخاست و سرانجام در سال ۸۱۷ ه.ق به دستور عموی خود، شاهرخ کور و به قتل رسید. اسکندرسلطان شاهزاده‌ای هنردوست و خوش‌مشرب بود که از صوفی‌گری و تشیع پیروی می‌کرد. وی هنرمندان برجسته دربار آل‌جلایر را در کارگاه هنری خود جمع و در مدت حکومتش، نگارگری مکتب شیراز را سرآمد دوران کرد (آژند،

جدول ۲. نسخ مصور شاخص عصر ابراهیم‌سلطان (آژند، ۱۳۹۳: ۲۰۳-۲۰۹؛ ریشار، ۱۳۸۱: ۱۳۲).

نام اثر	تاریخ کتابت	خوشنویس	نگاره‌ها	صفحات	محل نگهداری
گلچین منظوم ابراهیم‌سلطان <sup>۱</sup>	۸۳۲ ه.ق	محمودبن مرتضی حسینی	۲۹	---	موزه دولتی برلین
گلچین منثور ابراهیم‌سلطان	بی‌تاریخ	-----	۲۸	۵۷۹	کتابخانه سلیمانیه استانبول
ظفرنامه	۸۳۹ ه.ق	سراج الحسینی سلطانی	۲۴	---	بنیاد کورکیان نیویورک و ...
شاهنامه	۸۳۳-۸۳۸ ه.ق	-----	۴۷	---	کتابخانه بادلیان آکسفورد
اسکندرنامه	۸۳۹ ه.ق	میرعلی	۳	۲۰۰	کتابخانه مجلس تهران

و دارای تذهیب دو برگی نفیسی است. کاتب آن محمودبن مرتضی الحسینی، که پیشتر در دربار اسکندرسطان خدمت می‌کرده است (آژند، ۱۳۹۳: ۲۰۵) که از همین حیث شباهت زیادی با گلچین ۸۱۳ ه.ق اسکندرسطان دارد و قابلیت تطبیق ویژگی‌های بصری دو عصر را جهت سنجش وجوه تشابه و تفارق آن‌ها فراهم می‌سازد.

### ۳. تحلیل تطبیقی ویژگی‌های تصویری گلچین نگاری در دوران اسکندرسطان و ابراهیم سلطان

این بخش با هدف سنجش کیفیت بصری گلچین نگاری مکاتب شیراز عصر اسکندرسطان و ابراهیم سلطان انجام می‌شود. جامعه آماری را دو گلچین شاخص از هر دو دوره که به تفصیل در بخش قبل معرفی شدند، تشکیل می‌دهد. از میان ۲۴ نگاره گلچین اسکندرسطان (بنیاد گلبن کیان لیسبن شماره 161 L.A.) و ۲۹ نگاره گلچین ابراهیم سلطان (موزه دولتی برلین به شماره I-4628)، پنج نگاره که دارای تشابه موضوعی یکسان هستند، جهت تحلیل استخراج شدند. این نگاره‌ها به ترتیب بررسی عبارتند از:

- حکایت کشتن شیر به دست خسرو<sup>۱۵</sup> (تصویر ۱: نگاره‌های A و B)؛

- حکایت رفتن شیرین<sup>۱۶</sup> به بیستون در دیدار فرهاد<sup>۱۷</sup> (تصویر ۲: نگاره‌های A و B)؛

- حکایت جنگ قبایل (تصویر ۳: نگاره‌های A و B)؛

- حکایت مجنون در بیابان (تصویر ۴: نگاره‌های A و B)؛

- حکایت بهرام گور در شکارگاه (تصویر ۵: نگاره‌های A و B).

به منظور شناخت ویژگی‌های بصری گلچین نگاری در دو عصر اسکندرسطان و ابراهیم سلطان، نگاره‌ها از لحاظ کیفیت گزینش صحنه، قاب تصویر، پیکرنگاری، منظرپردازی، فضا سازی و رنگ‌پردازی مورد مطالعه قرار می‌گیرند. در بخش ساختار، نخست رویکرد کلی نگاره‌ها مشخص شده و سپس ترکیب بندی هر نگاره از لحاظ ترکیب فرمی (پویا، ایستا، قطری، ماریچی و ...) تحلیل می‌گردد.

#### ۳-۱. نگاره حکایت کشتن شیر به دست خسرو

شاه از مستی شتاب آورد بر شیر  
به یکتا پیرهن بی‌درع و شمشیر  
کمان کش کرد مشتی تا بناگوش

است از عصر تیموری، سنت گلچین سازی و گلچین نگاری مرسوم بوده که نخستین نمونه‌های آن در مکتب شیراز تیموری موجود است.

- **گلچین اسکندرسطان:** حمایت شاهزادگان تیموری، به‌ویژه اسکندرسطان از گلچین سازی متون علمی و ادبی در این دوران، نقش مهمی در مصورسازی این‌گونه آثار ادبی داشته است. در کتابخانه سلطنتی اسکندرسطان گلچین نگاری متون در قالب دو رویکرد مهم یعنی گلچین سازی متون ادبی همچون دیوان اشعار، متون منثور و مثنوی حماسه‌ها و دیگری گلچین سازی متون علمی نجوم و طب به اوج خود رسید (آژند، ۱۳۹۳: ۱۸۹ و ۱۹۰). نسخه‌ای نفیس به تاریخ ۸۱۳ ه.ق (۱۱-۱۴۱۰ میلادی)، در بنیاد گالوست گلبن کیان لیسبن پرتقال (با شماره L.A. 161) موجود است که «دربردارنده ۳۴ نگاره و ۴۴۴ برگ (با ابعاد ۲۴/۲۴\*۱۵ سانتی‌متر) در دو جلد است. جلد نخست آن شامل ابیات معنوی و آموزنده به نظم و در دو قسمت متن اصلی و حاشیه تزئینی، به همراه چهار لچکی‌های تزئینی در گوشه حاشیه‌ها، بوده و متشکل از برگزیده اشعار شاعرانی چون نظامی<sup>۱۱</sup>، عطار<sup>۱۲</sup>، سعدی<sup>۱۳</sup>، جلال‌الدین مولانا رومی<sup>۱۴</sup> و مولانا جمال‌الدین سلیمان<sup>۱۵</sup> است». کاتب این نسخه محمودبن مرتضی الحسینی، که بعدها به خدمت ابراهیم سلطان درآمد، است (احمدپناه و نظری‌زاده دهکردی، ۱۳۹۵: ۳۲، ۳۳).

- **گلچین منظوم ابراهیم سلطان:** سنت گلچین سازی متون ادبی که در عصر اسکندرسطان به جایگاه ویژه‌ای دست یافته بود، در دوره ابراهیم سلطان با دو گلچین منثور و منظوم رویکردی متفاوت یافت. گلچین اشعار یا گلچین منظوم ابراهیم سلطان (۸۲۳ ه.ق / ۱۴۲۰م) که طبق شمسه اهدائیه به نام ابوالغازی بایسنقر بهادرخان، هدیه ابراهیم سلطان به برادرش بایسنقر میرزا است و امروزه در کتابخانه و موزه دولتی برلین (با شماره I-4628) نگهداری می‌شود، مشتمل بر پنج بخش از اشعار برگزیده شاعران و دربردارنده ۲۹ نگاره در هشت سبک متفاوت، شامل ۱۵ نگاره در بخش خمسه نظامی، هفت نگاره در بخش خمسه خواجوی کرمانی<sup>۱۶</sup>، سه نگاره در بخش شاهنامه فردوسی<sup>۱۷</sup>، دو نگاره در بخش منطق الطیر عطار و دو نگاره در بخش خمسه امیر خسرو دهلوی<sup>۱۸</sup> است (کمالی‌دخت، ۱۳۹۰: ۴۵؛ Sims, 2002: 119). این اثر جزء اولین آثار مکتب نگارگری شیراز عصر ابراهیم سلطان بوده

جدول ۳. نگاره‌های منتخب گلچین اسکندرسلطان و گلچین ابراهیم‌سلطان (URL 1, 2).

تصویر ۱. حکایت کشتن شیر به دست خسرو ↓	تصویر ۲. حکایت رفتن شیرین به بیستون ↓	تصویر ۳. حکایت جنگ قبایل ↓	تصویر ۴. حکایت مجنون در بیابان ↓	تصویر ۵. بهرام گور در شکارگاه ↓
				
A	A	A	A	A
				
B	B	B	B	B

گلچین اسکندرسلطان ↑

گلچین ابراهیم‌سلطان ↑

چنان بر شیر زد کز شیر شد هوش

در منظومه خسرو و شیرین نظامی چنین روایت شده: زمانی که این دو دلداده، در حال می‌گساری در بیشه‌زاری سرسبز بودند به ناگاه شیری درنده‌خو به سوی خیمه‌گاه آن‌ها می‌آید. خسرو که در آن زمان از شراب و عاشقی مست گشته بود پیراهن خویش دریده و یک تنه با دست خالی شیر را از پا در می‌آورد و این چنین دلیری او شهره آفاق می‌گردد (URL 3).

**گزینش صحنه:** در هر دو نگاره، صحنه درگیری خسرو با شیر در بیشه‌زار آمده، در حالی که شیرین و کنیزکان به نظاره ایستاده‌اند. رویکرد تصویری در نگاره نسخه اسکندرسلطان واقع‌گرا و نمادین است، اما در نسخه ابراهیم‌سلطان تنها واقع‌گراست.

**قاب تصویر:** در نسخه اسکندرسلطان، به صورت تمام صفحه و در قالب مستطیل طلایی، محصور شده در حاشیه اریب اطراف صفحه، با ابعاد ۸ در ۱۳ سانتی‌متر است، اما در نسخه

ابراهیم‌سلطان در قالب مربع شاخص متمایل به مستطیل افقی است که از سه جهت دارای شکست بوده و در نیمه بالای صفحه قرار گرفته و در زیر آن هشت سطر از متن اصلی به همراه حاشیه تزئینی اریب خوشنویسی شده است. هر دو نگاره از حیث حاشیه‌نویسی و جدول‌بندی مشابه هستند.

**منظره‌پردازی:** در هر دو نسخه بیش از دو سوم فضای تصویر به سطح زمین اختصاص داده شده؛ این فضا در نسخه اسکندرسلطان منقوش به گل‌بوته‌های منظم و جوی آب منحنی‌شکل (نماد زندگی و امید) است که به واسطه تک درخت سرو سُهی (نماد جاودانگی و انسان جویای کمال) سمت راست و خیمه‌گاه مزین به نقوش تزئینی حیوانی و گیاهی همچون نقش طاووس (نماد زیبایی و قدرت)، به آسمان طلایی مملو از درختان سرسبز و پر شکوفه بالای تصویر (نمادی از زیبایی و شادابی زنان و فصل بهار) متصل شده است. نگارگر در راستای بیان نمادین محتوای درونی داستان (دلدادگی دو عاشق) بیشه‌زاری سرسبز، مزین به درختان پر شکوفه با برگ‌های فشرده و گل‌بوته‌های

بنفش، زرد، آبی و سبز را در راستای بیان نمادین داستان به کار برده؛ گویا طبیعتی سرسبز همچون بهشت برین را برای عشقی مقدس تصویر کرده است. لیکن در نسخه ابراهیم سلطان تضاد رنگی و شدت خلوص رنگ‌ها کاهش یافته و طیفی وسیعی از رنگ‌های خنثی (کرم-نخودی، آبی، سبز و کمی قرمز تیره) استفاده شده است؛ تنها تضاد رنگی در لباس قرمز و ردای سبز پیکره شیرین (نماد عقلانیت و پاکی) است که همچون نقطه عطفی باعث جلب نگاه مخاطب می‌شود. آسمان در هر دو نگاره با رویکردی نمادین و به رنگ طلایی (نماد درخشش خورشید) است.

**ترکیب بندی:** هر دو نگاره بر پایه ساختار شبکه‌بندی، هندسی و مورب بنا شده‌اند. چیدمان عناصر اصلی بر اساس فرم‌های مثلثی و دایره‌ای و در راستای بیان مفاهیم درونی حکایت است. در هر دو نگاره به واسطه فرم مثلثی خیمه، نگاه مخاطب به سمت بالای تصویر کشیده شده، اما در نسخه اسکندرسلطان حرکت چشم مخاطب به واسطه فرم تک درخت سمت راست، پیکره شمشیر به دست، شیر، جویبار و گروه پیکره‌های سمت چپ، در کل صفحه در گردش است؛ در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان نگاه مخاطب بیشتر به سمت موضوع اصلی و خیمه‌گاه کشیده می‌شود (تصویر ۶ د و ی). در نسخه اسکندرسلطان نگارگر با جای دادن عناصر اصلی بر روی فرم ماریچ لگاریتمی که از سر خسرو آغاز و از گوشه سمت چپ بالای نگاره خارج می‌شود، ضمن جلب نگاه مخاطب به موضوع اصلی در ترکیبی نمادین، باعث گردش چشم در کل اثر شده؛ در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان، نگارگر با چیدمان عناصر اصلی تصویر بر روی قطر دوایر متحدالمركز، در ترکیبی نمادین و دایره شکل (با مرکزیت خسرو)، با بیانی گویا بر ویژگی‌های شخصیت اصلی داستان تأکید کرده است (تصویر ۶ ز).

**۲-۳. نگاره حکایت رفتن شیرین به بیستون در دیدار فرهاد**  
(تصویر ۲: نگاره‌های A و B)

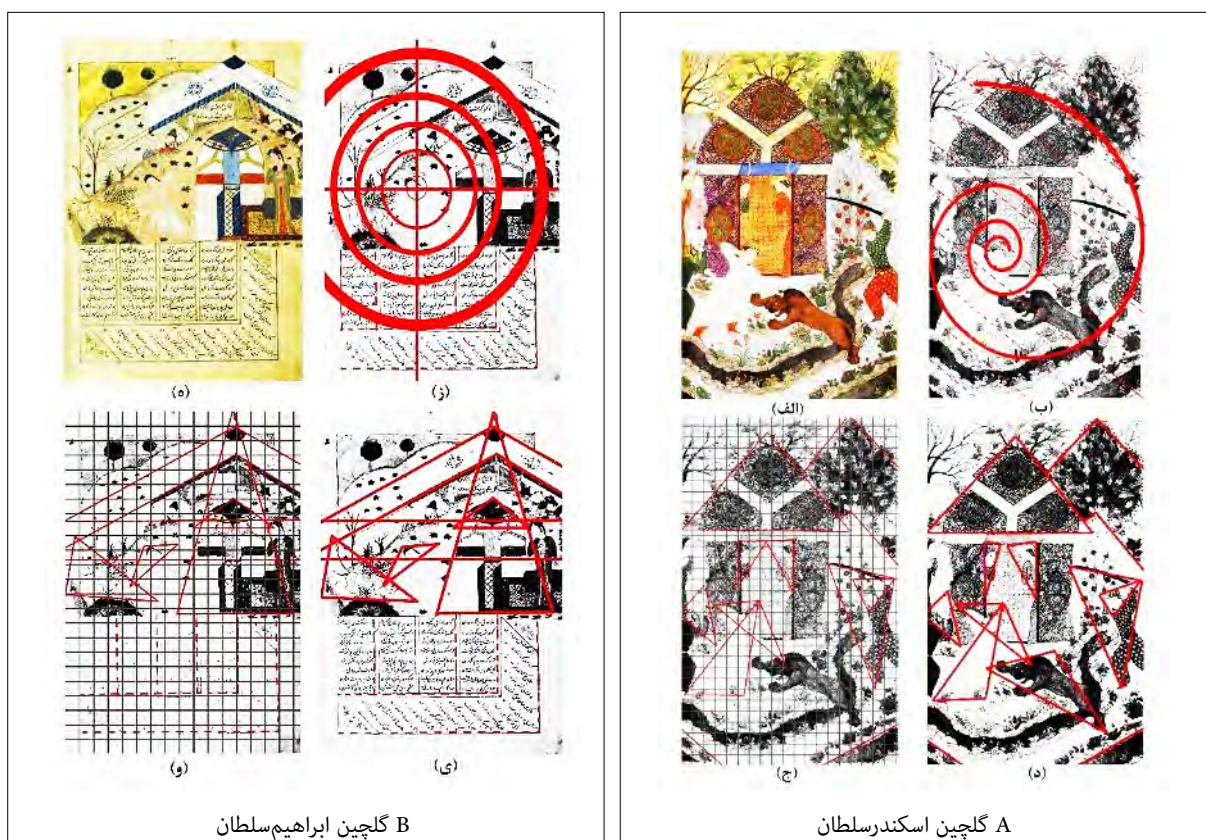
سند شیر از کف شیرین، جواهر  
به شیرینی چه گویم چون شکر خورد  
چو شیرین ساقی باشد هم آغوش  
نه شیر، آر زهر باشد هم شود نوش  
پس از آن که خسرو از عشق فرهاد به شیرین خبردار می‌شود  
شرط صرف نظر کردنش از عشق شیرین را، کندن راهی در

رنگین، ترسیم کرده است (تصویر ۶، الف). اما در نسخه ابراهیم سلطان منظره‌پردازی بسیار ساده و محدود به چند گل‌بوته، دو درخت کوچک در پس‌زمینه و فضای اندکی از آسمان طلایی است؛ نگارگر صحنه‌ای با پوشش گیاهی اندک و رویکردی واقع‌گرا، به تصویر کشیده و هر گونه نمادگرایی خودداری کرده است (تصویر ۵/۶).

**پیکرنگاری:** در هر دو نگاره، پیکرها، لاغراندام و کشیده، با دستار یا کلاهی بر سر و ردایی بلند بر تن و چهره‌ها غالباً به صورت سه‌رخ، با حالتی تصنعی، دهان‌هایی کوچک و چشم‌هایی بادامی تصویر شده‌اند و حرکات دست به خوبی القاء‌کننده حس تعجب، تحسین و شگفت‌زدگی است. در نگاره نسخه اسکندرسلطان حالت پیکره‌ها طبیعی‌تر، تزئینات لباس‌ها و خیمه‌گاه با جزئیات بیشتر و تناسبات به مراتب زیباتر اجرا شده است؛ خسرو در حالی که لباسی آراسته و سفید بر تن (نماد پاکی و دلدادگی) و کلاهی زرین بر سر دارد با حالتی خون‌سرد در حال نبرد با شیر است؛ پیکره حیوانی شیر نیز با چشمانی گرد و رعب‌برانگیز، که به خوبی القاء‌کننده حس درنده‌خویی حیوان است، با مهارت و دقتی بی‌نظیر ترسیم شده است. در نسخه ابراهیم سلطان پیکره‌ها، چه انسانی چه حیوانی، ساده‌تر و کم‌نقش‌تر هستند؛ خسرو در این‌جا نیمه‌عریان با شلواری گشاد و سفید و سرپوشی بر سر (مشابه پوشش ساسانیان<sup>۱۳</sup>) تصویر شده، اما بر خلاف نگاره نسخه اسکندرسلطان حالت بدن او گویاتر است (تصویر ۶ الف/۵).

**فضاسازی:** فضای حاکم در هر دو نگاره روایت‌گر و زاویه دید به طور هم‌زمان از بالا و روبه‌روست و فضای تصویر به سه پلان جلویی (محل قرارگیری موضوع اصلی)، پلان میانی (خیمه و کنیزکان) و پلان پشتی (خط افق و آسمان) تقسیم شده است. فضاسازی در نسخه اسکندرسلطان علاوه بر ویژگی‌های تزئینی و نمادین، حاکی از دوران کوتاه اما جسورانه و باشکوه فرمانروایی اسکندرسلطان است؛ در حالی که فضای حاکم در نگاره نسخه ابراهیم سلطان بیان‌گر سیاست متواضعانه و صبورانه او در فرمانروایی بر فارس و پیروی وی از شاه‌رخ است.

**رنگ‌پردازی:** در نگاره نسخه اسکندرسلطان نگارگر جسورانه، طیف وسیعی از رنگ‌هایی مکمل و درخشان قرمز، نارنجی،



تصویر ۱. تحلیل ساختاری نگاره حکایت کشتن شیر به دست خسرو.

طلایی، تمام صفحه، در ابعاد ۷ در ۱۱ سانتی‌متر است. اما در نسخه ابراهیم‌سلطان به صورت مستطیل افقی متناسب با مستطیل طلایی، در نیمه پایینی صفحه آمده و در بالای آن ۱۱ سطر از متن اصلی به همراه کتیبه‌عنوان کتابت شده؛ همچنین در میان نگاره، کتیبه‌ای دو بیتی از اشعار متن اصلی جای گرفته؛ علاوه بر این در هر دو نسخه، نگاره توسط حاشیه اریب اطراف صفحه محصور شده است (تصویر ۷ ج/ و).

**منظره‌پردازی:** در نسخه اسکندرسلطان تمام سطح نگاره به نمای کوهستانی بیستون اختصاص داده شده و تنها در میانه تصویر جویباری روان (نماد امید) به همراه ردیف درختان سرو تصویر شده که تا پشت نمای کوه ادامه دارد. در بالای نگاره صخره‌های اسفنجی‌شکل توسط تک درخت سرو سُهی (نماد تولد دوباره) به آسمان طلایی گوشه سمت چپ تصویر ختم می‌شوند. در کنار صخره‌ها دو آهو در حالی که گرگی از پشت درخت به سوی آن‌ها خیز برداشته (نماد مکر خسرو به عشق فرهاد و شیرین) ترسیم شده است. در سمت راست کتیبه‌ای عمودی و خاکستری (نشان‌دهنده طاقی به

میان دو کوه توسط فرهاد قرار می‌دهد. فرهاد شرط را پذیرفته و به عشق وصال شیرین مشغول به کار می‌شود. روزی شیرین به دیدار فرهاد رفته و جامی از شیر به او می‌دهد؛ زین سبب فرهاد جانی دوباره گرفته و با سرعت بیشتری به کار خویش ادامه می‌دهد. چون این خبر به گوش خسرو رسید نقشه‌ای حیله‌گرانه کشید و به دروغ خبر مرگ شیرین را به فرهاد رساند. فرهاد که دیوانه‌وار عاشق شیرین بود با شنیدن این خبر خود را از کوه به پایین پرتاب کرد و از دنیا رفت (URL 3).

**گزینش صحنه:** در هر دو نگاره لحظه دیدار شیرین با فرهاد در کنار کوه بیستون نمایش داده شده است. اما در نگاره نسخه اسکندرسلطان جام شیر در دست فرهاد ترسیم شده، در حالی که در نسخه ابراهیم‌سلطان این جام هنوز در دست شیرین است. علاوه بر این، رویکرد تصویری همچون نگاره قبل در نسخه اسکندرسلطان واقع‌گرا و نمادین است، ولی در نسخه ابراهیم‌سلطان تنها روایت‌گر داستان و واقع‌گراست.

**قاب تصویر:** در نسخه اسکندرسلطان به صورت مستطیل

کرم، قهوه‌ای و خاکستری نشان داده شده است. همچنین بار دگر در نسخه اسکندرسلطان شاهد کاربرد رنگ‌های مکمل در لباس سبز و روپوش آبی فرهاد (نماد آرامش، صداقت و پاکی) که در تضاد با ردای قرمز-نارنجی و پیراهن بنفش شیرین ترسیم شده، هستیم. علاوه بر این، رنگ طلایی به زیبایی و از طریق جام دست فرهاد، زیورآلات اسب، تاج شیرین و در نهایت آسمان طلایی در کل فضای تصویر به صورت موزون و هماهنگ پخش شده است (تصویر ۷ الف). رنگ آبی در نسخه ابراهیم سلطان جایگزین رنگ طلایی شده و در فرمی مثلث‌گونه (ردای فرهاد، ردای شیرین و آسمان آبی) قرار گرفته است؛ در این نگاره نیز پیراهن قرمز شیرین در تضاد کامل با لباس سبز فرهاد تصویر شده که بیانگر حس قرابت این دو دل‌داده است، زیرا که رنگ سبز و قرمز مکمل نوری هم بوده و در ترکیب با هم نور سفید تولید می‌کنند (نماد واحد و یکی بودن شیرین و فرهاد) (تصویر ۷ ه).

**ترکیب‌بندی:** نگاره‌های هر دو نسخه بر پایه ساختار شبکه‌بندی، عمودی و منحنی شکل گرفته و چیدمان عناصر اصلی تصویر در راستای بیان مفاهیم درونی حکایت (عشق حقیقی فرهاد به شیرین)، بر مبنای فرم ماریپچ و تناسبات طلایی است، اما این ماریپچ در نسخه اسکندرسلطان ماریپچ لگاریتمی و دربردارنده تمام سطح صفحه است که علاوه بر جلب نگاه مخاطب به موضوع اصلی، در ترکیبی نمادین باعث گردش چشم در کل اثر به صورت صعودی نیز شده است (تصویر ۷ ب). در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان ماریپچی ارشمیدسی و افقی است که باعث گردش چشم در محدوده دو پیکره شده؛ ترکیب‌بندی در نگاره نسخه ابراهیم سلطان بیانگر فضایی هم‌زمان و گویا، با استفاده از حداقل عناصر تصویری و دارای پیوستگی بیشتری است (تصویر ۷ ز).

### ۳-۳. نگاره حکایت جنگ قبایل (تصویر ۳- نگاره‌های A و B)

شیران سیاه در دیدن دیوان سپید در دیدن هر کس به مصاف در سواری  
مجنون به حساب جان سپاری  
روزی دلاوری عرب به نام نوفل<sup>۳۳</sup> در بیابان، مجنون<sup>۳۴</sup> که از عشق لیلی<sup>۳۵</sup> دیوانه شده را اشک‌ریزان و غزل‌خوان می‌بیند

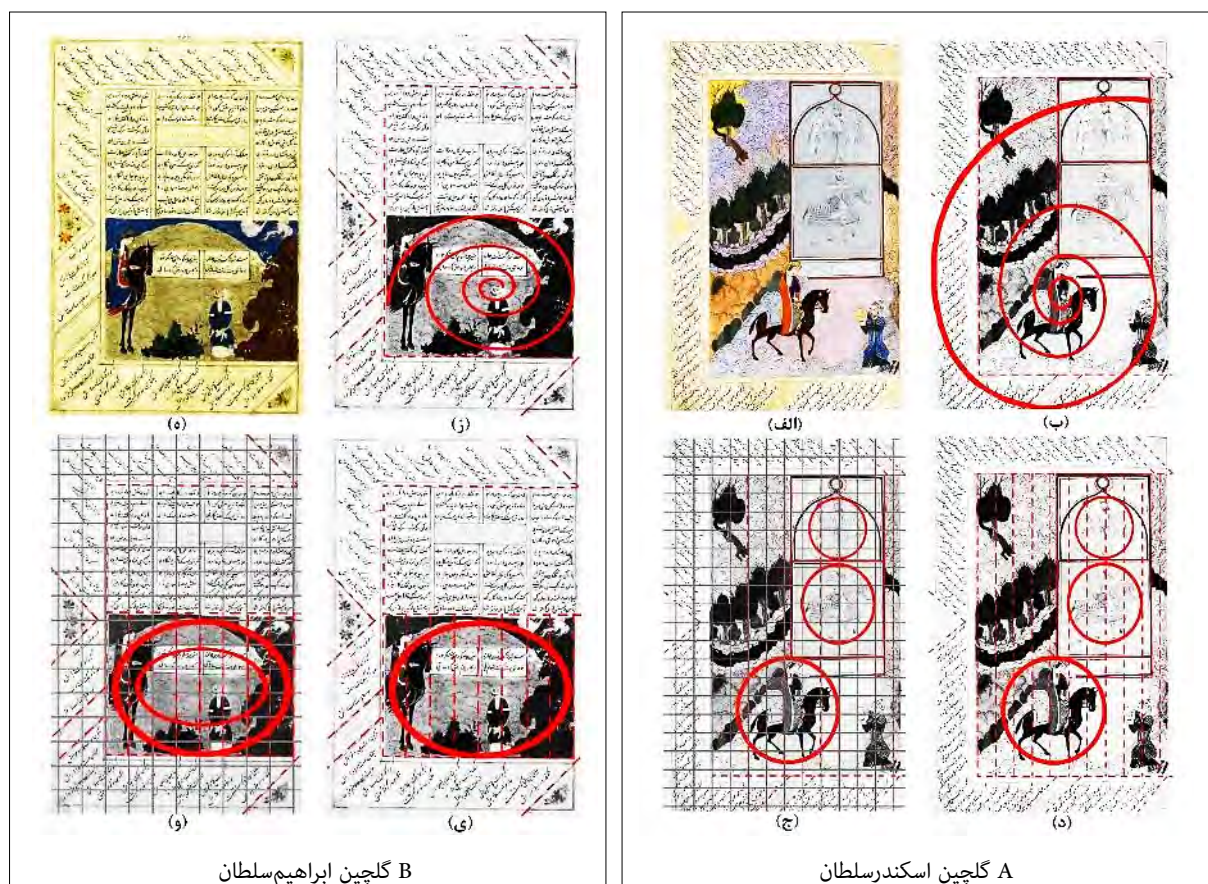
سبک ساسانی) با حاشیه‌ای به رنگ قرمز تیره به همراه دو نقش برجسته تصویر شده است؛ در قسمت بالا مردی تاج به سر در میان یک زن و مرد (نشانه جدایی میان فرهاد و شیرین به وسیله خسرو) و در پایین سواری زره‌پوش نشسته بر اسب (نمادی از خسرو به عنوان تهدیدی برای رقیبان) (تصویر ۷ الف). در حالی که در نگاره نسخه ابراهیم سلطان منظره‌پردازی به مراتب ساده‌تر شده و رویکردی واقع‌گرا دارد و محدود به افقی رفیع، تپه‌ای منحنی‌شکل در میانه، صخره‌ای موج در سمت راست و آسمانی آبی با تکه ابری پیچان (به سبک چینی) نقش شده؛ تنها عنصر گیاهی این نگاره تک گل‌بوته شکفته میان شیرین و فرهاد است (تصویر ۷ ه).

**پیکرنگاری:** در هر دو نگاره، پیکره زانوده فرهاد و پیکره سوار بر اسب شیرین، در حالی که تاجی بر سر و ردایی بلند بر تن دارد، ترسیم شده است. در نسخه اسکندرسلطان بر خلاف نگاره قبل، پیکره‌ها کمی کوتاه‌تر و عضلانی‌تر (نشان قدرت بدنی فرهاد کوه‌کن) ترسیم شده‌اند و پیکره‌های حیوانی نیز حالتی گویا و پرتحرک دارند، اما در نگاره نسخه ابراهیم سلطان گرچه تحرک کمتری در پیکره حیوانی اسب دیده می‌شود، حالت هر دو پیکره در راستای بیان محتوای درونی داستان (عشق میان شیرین و فرهاد) تواضع و صمیمیت بیشتری دارند. علاوه بر این، آنچه باعث تفاوت شاخص این دو نگاره از حیث پیکرنگاری است، وجود نمادین پیکره خسرو در کتیبه طاقی شکل نگاره نسخه اسکندرسلطان است؛ در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان هیچ اشاره‌ای به خسرو نشده و تمرکز بر موضوع اصلی (عشق پاک و صادقانه فرهاد به شیرین) است (تصویر ۷ الف / ه).

**فضاسازی:** همچون نگاره‌های پیشین روایت‌گر متن، با زاویه دید هم‌زمان از بالا و روبه‌روست که در نسخه اسکندرسلطان به سه پلان جلویی (شیرین و فرهاد)، پلان میانی (نقش برجسته، جویبار و درختان) و پلان پشتی (آسمان، تک درخت، گرج و دو آهو) تقسیم شده؛ در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان تنها در دو پلان، تصویری ساده ولی گویا تصویر شده است.

**رنگ‌پردازی:** در هر دو نگاره، رنگ‌ها به وضوح نمایان‌گر طبیعت کوهستانی بیستون بوده که با طیف رنگی غالب





تصویر ۲. تحلیل ساختاری نگاره حکایت (رفعت شیرین به بیستون دیدار فرهاد)

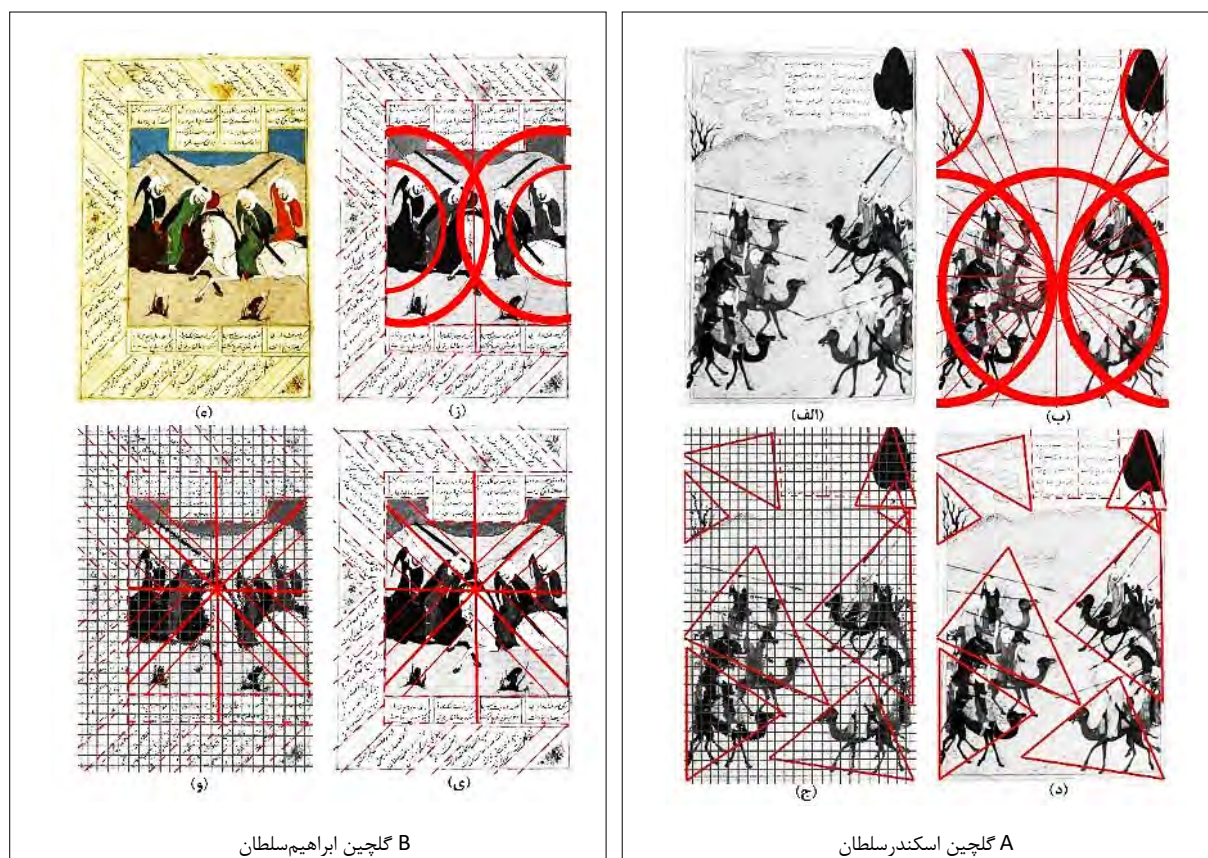
و جویای حال او می‌شود؛ نوفل چون ماجرای عشق او را بشنید، وعده کرد که مجنون را به لیلی رساند. پس با جمعی از جنگ‌جویان در طلب وصال این دو دل‌داده رهسپار قبیله لیلی شد، اما آن‌ها این وصلت را نپذیرفته و هر دو قبیله آماده نبرد شدند (URL 3).

گزینه‌ش صحنه: در هر دو نگاره، صحن، نبرد و رویایی جنگ‌جویان دو قبیله تصویر شده‌است. رویکرد تصویری همچون نگاره قبل در نسخه اسکندرسلطان واقع‌گرا و نمادین است، ولی در نسخه ابراهیم‌سلطان واقع‌گراست.

قاب تصویر: همانند نگاره‌های پیشین در نسخه اسکندرسلطان، مستطیلی عمودی به ابعاد ۷ در ۱۱ سانتی‌متر و به صورت تمام صفحه است، اما در قسمت بالای آن، در کتیبه‌ای مستطیل‌شکل و دوستونی، پنج بیت از متن اصلی جای گرفته‌است. این قاب در نسخه ابراهیم‌سلطان به صورت مربع شاخص متمایل به مستطیل عمودی و در میان صفحه است که در بالا و پایین آن دو کتیبه چهار ستونی از متن

منظره‌پردازی: در هر دو نگاره، صحنه‌ای بیابانی به همراه افقی رفیع ترسیم و بیش از دو سوم فضای تصویر به سطح زمین اختصاص داده شده‌است. در نسخه اسکندرسلطان در فضای آسمان، تک درختی سرسبز در سمت راست (نماد زندگی) و بوته‌ای خشکیده در کنار تکه ابری پیچان (به سبک چینی) در سمت چپ (نماد مرگ) تصویر جای گرفته‌است. منظره‌پردازی در هر دو نسخه ساده است، اما در نسخه ابراهیم‌سلطان این سادگی به مراتب بیشتر بوده‌است (تصویر ۸ الف / ه).

پیکرنگاری: در نسخه اسکندرسلطان در قسمت پایین قاب تصویر شاهد دو گروه پیکره هفت نفره (هر قبیله جنگ‌جو) در طرفین هستیم که سوار بر شتر و اسب با حالتی متهاجم، در حالی که نیزه‌ها و شمشیرهای خود را به سمت دشمن



تصویر ۳. تحلیل ساختاری نگاره حکایت جنگ قبایل.

سیاه‌وسفید بوده، اما شواهد گویای آن است که آسمان در این نگاره همچون دیگر نگاره‌ها، طلایی و نمایش‌دهنده جنگ قبایل عرب در بیابانی خشک و زیر درخشش خورشید است. اما در نسخه ابراهیم‌سلطان طیف رنگی غالب، شامل رنگ‌های کرم، قهوه‌ای، سبز، قرمز و آبی بوده و کاربرد رنگ‌های متضاد باعث تأکیدی مضاعف بر موضوع اصلی شده‌است (تصویر ۸ ه).

**ترکیب‌بندی:** ساختار هر دو نگاره در راستای بیان نمادین محتوای متن بر پایه شبکه‌ای هندسی، منظم و مورب شکل گرفته و چیدمان عناصر اصلی به‌صورت قرینه و بر اساس فرم‌های مثلث و دایره است (تصویر ۸ ب/ ز). در نسخه اسکندرسلطان نحوه قرارگیری پیکره‌ها در قالب فرم مثلث‌گونه، در جهات مختلف (نماد تحرک) است؛ علاوه بر این، نگارگر به واسطه‌ای فرم پیکره مجنون و تک درخت سمت راست بالای تصویر نگاه مخاطب را به سوی اشعار کتابت شده، جذب کرده و سپس از طریق ابر پیچان و بوته خار سمت چپ نگاره به موضوع اصلی برمی‌گرداند (تصویر ۸ د)؛ در حالی که در نسخه ابراهیم‌سلطان نگاه مخاطب

نشانه‌رفته، ترسیم شده‌اند و تک پیکره مجنون نیز در گوشه سمت راست بالای تصویر، از زیر درخت نظاره‌گر این نبرد است؛ در مجموع ۱۵ پیکره انسانی و ۱۲ پیکره حیوانی در صحنه وجود دارد. اما در نسخه ابراهیم‌سلطان تعداد پیکره‌ها به چهار پیکره انسانی و چهار پیکره حیوانی تعدیل یافته و نگارگر حتی از به تصویر کشیدن مجنون صرف‌نظر کرده‌است. علاوه بر این، چهره‌ها تصنعی و عاری از هر گونه هیجان، اضطراب و احساس هستند، اما حالات و حرکات دست‌ها بیان‌کننده واقعه است (تصویر ۸ الف/ ه).

**فضای‌سازی:** فضای هر دو نگاره، روایت‌گر و القاء‌کننده حس تسلط بر داستان است، اما در نسخه اسکندرسلطان زاویه دید از فاصله‌ای دور و بالاتر از خط افق بوده و فضای تصویر فراخ و باز است؛ در حالی که در نسخه ابراهیم‌سلطان فضای تصویر نزدیک و بسته است، گویی بر صحنه‌ای از نبرد بزرگ‌نمایی شده باشد.

**رنگ‌پردازی:** متاسفانه به علت محدودیت دسترسی به تمامی نگاره‌های نسخه اسکندرسلطان تصویر موجود از این نگاره

**پیکرنگاری:** در نسخه اسکندرسلطان پیکره نیمه عریان مجنون ایستاده در مرکز تصویر در حال نوازش آهوئی (نماد آزادی)، به همراه ۹ پیکره حیوانی گرداگردش (روباه، قوچ، گرگ، شیر، آهو و ببر) تصویر شده؛ پیکره حیوانات به صورت نشسته و آرام بوده و القاکننده فضایی تغزلی و مملو از احساس هستند (تصویر ۹ الف). اما در نسخه ابراهیمسلطان، مجنون نشسته بر روی تپه‌ای در سمت راست تصویر، در حالی که در روبه‌رو و زیر پای او چهار پیکره حیوانی شیر، گوزن، گرگ و روباه (کاملاً مطابق با متن و بیت مصور نگاره) کشیده شده است؛ طراحی پیکره‌ها در این نگاره یادآور سبک خشن و زمخت مکاتب پیشین شیراز است (تصویر ۹ ه).

**فضای‌سازی:** در هر دو نگاره، فضای تصویر روایت‌گر بی‌کم و کاست متن داستان بوده؛ در نسخه اسکندرسلطان زاویه دید کاملاً از بالاست، در حالی که در نسخه ابراهیمسلطان این زاویه از روبروست. همچنین فضای تصویر در نسخه اسکندرسلطان همچون نگاره قبل به دو پلان جلویی (موضوع اصلی) و پلان پشتی (خط افق و آسمان) تقسیم شده در حالی که در نسخه ابراهیمسلطان این فضا در سه پلان ترسیم شده است.

**رنگ‌پردازی:** از نسخه اسکندرسلطان، همچون نگاره قبل، تنها تصویری سیاه‌وسفید در دست است؛ طبق شواهد آسمان در این نگاره نیز طلایی است. در نسخه ابراهیمسلطان نیز رنگ‌های سبز، آبی، کرم و قهوه‌ای، نگاره‌های پیشین تکرار شده و آسمان به رنگ آبی لاجوردی درخشانی تصویر شده است (تصویر ۹ ه).

**ترکیب‌بندی:** ساختار کلی هر دو نگاره بر پایه شبکه‌ای هندسی و منظم است و چیدمان عناصر اصلی با توجه به محتوا و مضمون درونی متن (سرگشتگی مجنون) بر اساس فرم دورانی دوایر متحدالمركز (به مرکزیت مجنون) شکل گرفته است. در نسخه اسکندرسلطان این چینش به صورت قرینه، در امتداد شعاع این دوایر، با فواصلی یک‌سان است (تصویر ۶ ب/د)، اما در نسخه ابراهیمسلطان این حالت قرینه وجود ندارد و نگارگر با قراردادن پیکره مجنون در یک سمت و پیکره حیوانات در سمت دیگر تعادلی وزنی، نه قرینه، در قاب تصویر ایجاد کرده است (تصویر ۹ ی).

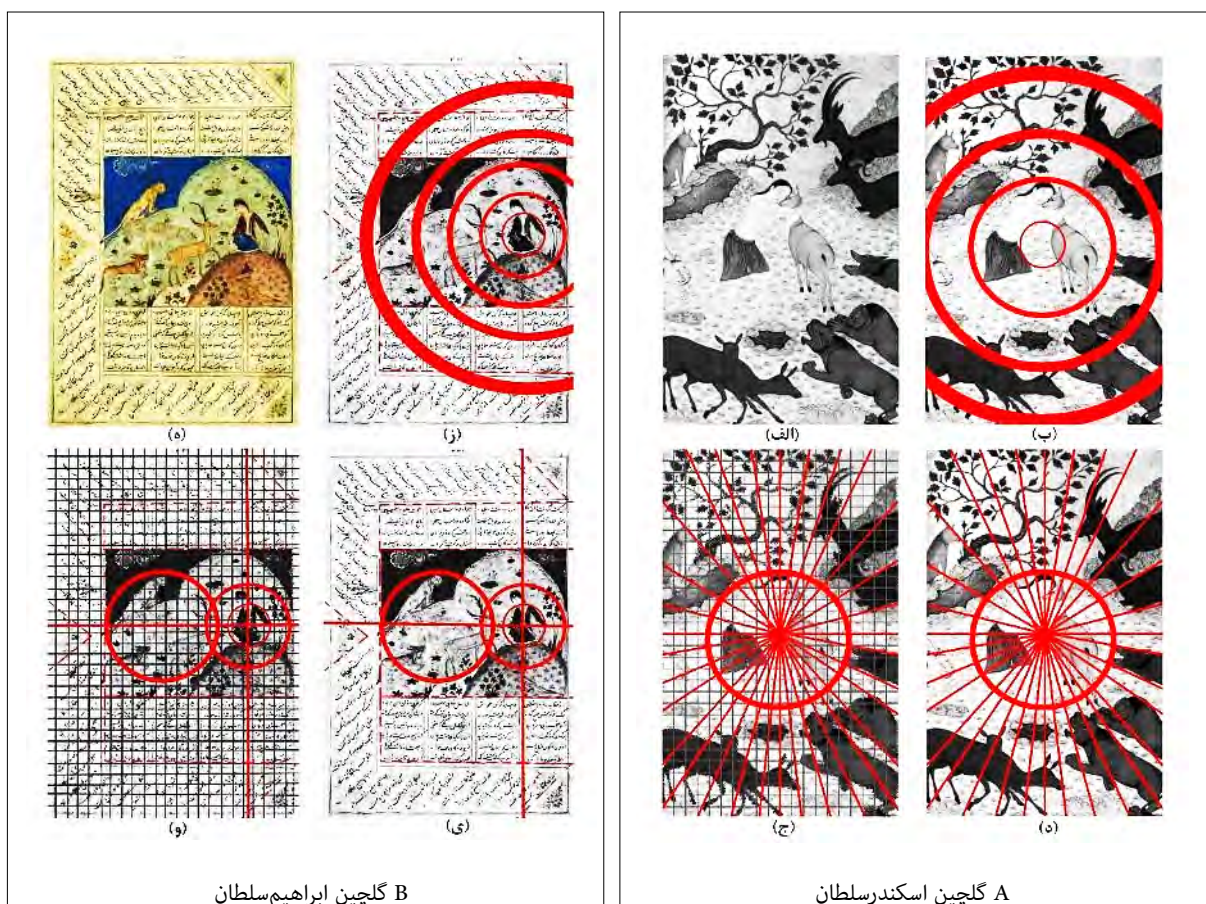
به‌واسطه فرم‌های موازی مثلث‌شکل طرفین، معطوف به موضوع اصلی و مرکز نگاره است (تصویر ۸ ی).

**۳-۴. نگاره حکایت مجنون در بیابان (تصویر ۴: نگاره‌های A و B)**  
از شیر و گوزن و گرگ و روباه لشکرگاهی کشیده در راه ایشان همه گشته بنده فرمان او بر همه شه چون سلیمان مجنون پس از نبرد قبایل از وصال لیلی ناامید گشته، بار دگر روانه بیابان شد. وی روزگار خویش را در بیابان چنان گذراند که تمامی حیوانات، حتی حیوانات درنده‌خو، به او خو گرفته و در کنارش می‌زیستند (URL 3).

**گزینش صحنه:** رویکرد تصویری در هر دو نگاره واقع‌گرا و صحنه هم‌زیستی مجنون با حیوانات در بیابان را نشان می‌دهد.

**قاب تصویر:** در نسخه اسکندرسلطان به شکل مستطیلی عمودی به ابعاد ۸ در ۱۱ سانتی‌متر و تمام صفحه بوده، اما در نسخه ابراهیمسلطان به صورت مستطیل افقی طلایی در میانه صفحه که دو کتیبه چهارستونی از متن اصلی در بالا و پایین آن قرار گرفته، است. همچون نگاره‌های پیشین در هر دو نگاره، توسط حاشیه‌نویسی اریب اطراف صفحه محصور شده است.

**منظره‌پردازی:** در این نگاره بار دیگر شاهد منظره‌ای بیابانی (مطابق متن) لیکن با پوشش گیاهی بیشتری، در هر دو نگاره هستیم. در نسخه اسکندرسلطان سطح زمین با گل‌بوته‌های منظم پوشانده شده؛ در اطراف چند صخره مرجانی‌شکل و در پس‌زمینه و پشت سر مجنون نهر آب و تک درختی پیچان تصویر شده است. علاوه بر این، در جلوی پای مجنون دهانه چاه آبی کوچک و سنگ‌چین شده نیز دیده می‌شود. در نسخه ابراهیمسلطان، سه تپه منحنی‌شکل منقوش به گل‌بوته‌های منظم، متنوع و تک درختی خمی‌ده با برگ‌های ستاره‌ای و آسمان آبی با چند تکه ابر چینی ترسیم شده است. منظره‌پردازی هر دو نسخه ساده است، اما در نسخه اسکندرسلطان حالتی تغزلی و طبیعت‌گرا دارد، در حالی که در نسخه ابراهیمسلطان هندسی و خشک است (تصویر ۹ الف/ه).



تصویر ۴. تحلیل ساختاری نگاره حکایت مجنون در بیابان.

### ۳-۵. نگاره حکایت بهرام گور در شکارگاه (تصویر ۵):

نگاره‌های A و B)

گفت باید که رخ برافروزی

سر این گور در سُمش دوزی ...

تیر شه برق شد جهان افروخت

گوش و سُم را به یکدیگر بردوخت

چنین روایت شده است روزی فتنه<sup>۲۶</sup>، کنیزک چینی

بهرام گور<sup>۲۷</sup>، این شاهزاده ایرانی را به شکار گورخری تحریک

می‌کند تا بدین سبب ذات بد و خونریز آن را بر همگان

آشکار کند. بهرام که در شکار گوران شهره زمانه گشته بود،

بی‌خبر از مکر کنیزک، برای به رخ کشیدن مهارت خویش

در شکار، با یک تیر سُم و گوش گورخر را به هم می‌دوزد

(URL 3).

گزینه‌ش صحنه: در هر دو نگاره صحنه کشته شدن گور توسط

تیر از کمان ره‌اشده بهرام، با رویکردی واقع‌گرا و نمادین

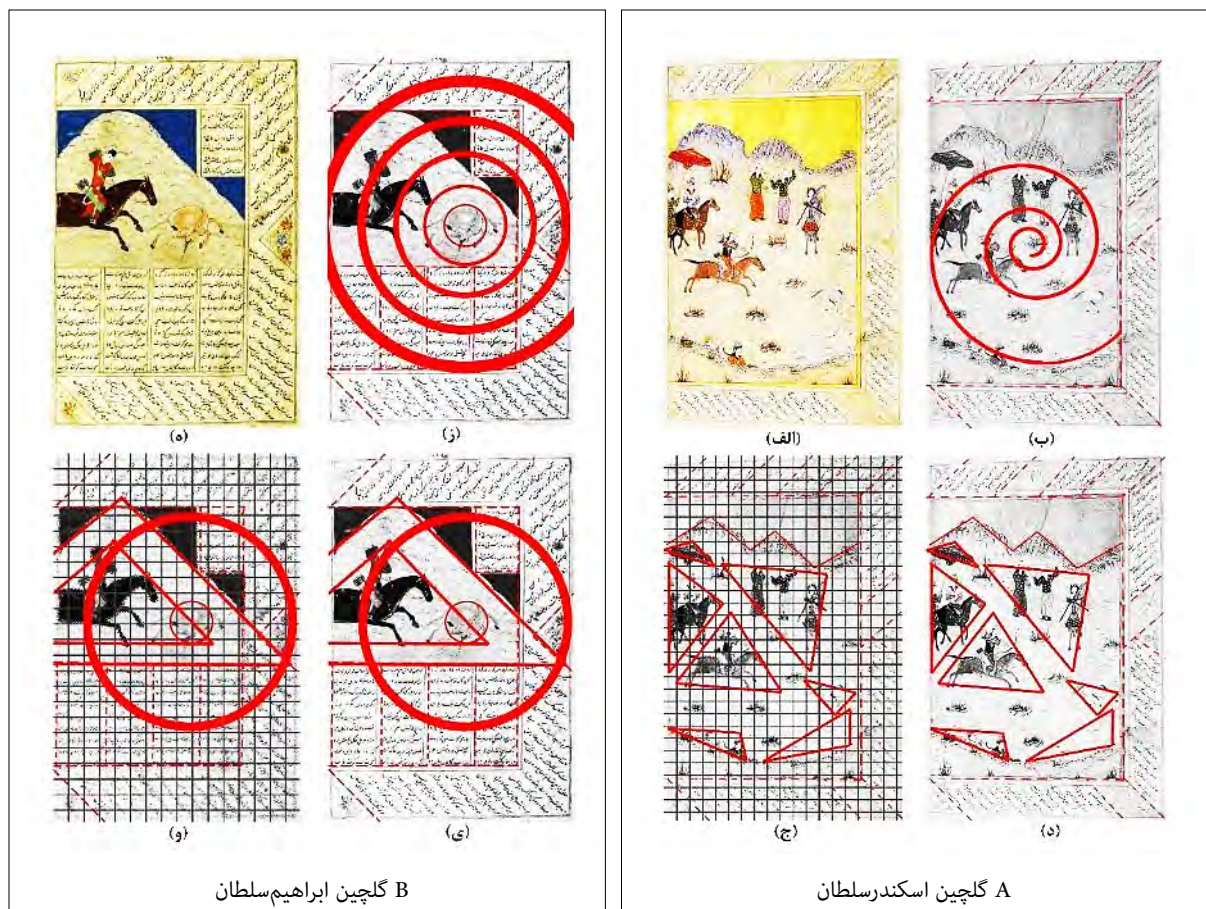
تصویر شده است؛ در نسخه اسکندرسلطان این لحظه در

حالی ثبت شده که فتنه و دیگر کنیزکان به نظاره ایستاده‌اند،

در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان نگارگر تنها به ترسیم موضوع اصلی داستان بسنده کرده است.

**قاب تصویر:** در نسخه اسکندرسلطان همچون نگاره‌های پیشین، کادری مستطیل‌شکل و عمودی در ابعاد ۷ در ۱۱ سانتی‌متر است؛ اما در نسخه ابراهیم سلطان در قالب مربع شاخص متمایل به مستطیل افقی است که دارای شکستی در نیمه بالای گوشه سمت راست نگاره بوده و کتیبه‌ای از متن اصلی در آن دیده می‌شود. علاوه بر این، هر دو نگاره توسط حاشیه‌ای اریب محصور شده‌اند و همچون دیگر نگاره‌ها از این حیث مشابه هستند (تصویر ۱۰ الف / ۵).

**منظره‌پردازی:** در نگاره نسخه اسکندرسلطان سه چهارم فضای تصویر را سطح زمین پوشانده که این فضا به وسیله صخره‌های موج و اسفنجی‌شکل افق رفیع به آسمان طلایی بالای نگاره ختم شده و پوشش گیاهی بسیار اندکی دارد (تصویر ۱۰ الف). در نگاره نسخه ابراهیم سلطان، منظره‌پردازی به مراتب ساده‌تر و محدودتر شده و نگارگر



تصویر ۵. تحلیل ساختاری نگاره حکایت بهرام گور در شکارگاه.

به طور هم زمان از بالا و روبه روست، اما در نسخه اسکندرسلطان صحنه از نمایی دورتر و با جزئیات بیشتری ترسیم شده، در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان، نوعی بزرگ نمایی بر موضوع و شخصیت های اصلی صورت گرفته است. فضای تصویر در نسخه اسکندرسلطان به سه پلان تقسیم شده و بر خلاف نگاره های پیشین، این بار موضوع اصلی در پلان میانی جای گرفته، در حالی که در نسخه ابراهیم سلطان تنها در دو پلان، تصویری ساده ولی گویا تصویر شده است.

**رنگ پردازی:** نگاره نسخه اسکندرسلطان با طیفی از رنگ هایی درخشان و متنوع قرمز، نارنجی، بنفش، سبز، قهوه ای و نخودی و آسمان طلایی تصویر شده و به زیبایی نمایانگر روزی آفتابی است؛ اما در نسخه ابراهیم سلطان این طیف رنگی محدود به رنگ های سبز، قرمز، قهوه ای و آبی لاجوردی آسمان است و ردای بلند و قرمز بهرام گور نمادی از غلبه نفس حیوانی بر دل وی است.

**ترکیب بندی:** هر دو نگاره، بر پایه ساختار شبکه بندی، قطری

به ترسیم تپه ای مخروطی شکل و ساده در کنار آسمانی به رنگ آبی لاجوردی بسنده کرده است (تصویر ۱۰ ه).

**پیکرنگاری:** در نسخه اسکندرسلطان ۱۰ پیکره انسانی و شش پیکره حیوانی ترسیم شده اند؛ پیکره ها با حالتی طبیعی که القاکننده تحرک، تعجب و همه میانه ها است، تصویر شده اما همچون نگاره جنگ قبایل، چهره ها با حالتی تصنعی و غالباً به صورت سه رخ و نیم رخ هستند. بهرام گور در حالی که لباسی آراسته و منقوش بر تن و تاجی طلایی بر سر دارد با حالتی خون سردانه تیری از کمان خویش به سوی گورخر رها کرده و پیکره نیمه جان گور بی تحرک بر روی زمین افتاده است؛ نکته حائز اهمیت، ترسیم پیکره سوار بر اسب فتنه از زاویه ای نامتعارف و به صورت تمام رخ است. در نسخه ابراهیم سلطان از این تجمع پیکره ها خبری نیست و نگارگر تنها پیکره بهرام و گور تیرخورده را با حالتی خشک و تصنعی ترسیم کرده است (تصویر ۱۰ الف / ه).

**فضای سازی:** فضای حاکم در هر دو نگاره روایتگر و زاویه دید

جدول ۴. تطبیق ویژگی‌های بصری گلچین اسکندرسلطان و گلچین ابراهیم سلطان (نگارندگان).

فاکتورها	گلچین اسکندرسلطان	گلچین ابراهیم سلطان	
حکایت گلچین شیر به دست خسرو	گزینش صحنه	صحنه نبرد خسرو و شیر در حضور شیرین	
	رویکرد تصویری	واقع‌گرا و نمادین	
	محل قرارگیری تصویر	تمام صفحه	
	قالب تصویر	مستطیل عمودی متناسب با مستطیل طلایی	
	منظره‌پردازی	افق رفیع/ آسمان طلایی/ پوشش گیاهی متنوع	
	پیکره‌نگاری	نمایش حالات هیجانی/ چهره‌ها سه‌رخ و تصنعی	
	رنگ‌پردازی	درخشان و موزون/ بیان جسورانه رنگ‌های مکمل	
	فضای‌سازی	فراخ و باز/ زاویه دید هم‌زمان بالا و روبرو	
	ترکیب‌بندی	مارپیچ لگاریتمی عمودی/ چیدمان عناصر اصلی بر پایه ساختار فرمی دایره و مثلث/ ایستا	
	گزینش صحنه	نمای کامل کوه بیستون و دادن جام شیر به فرهاد	
حکایت رفتن شیرین به بیستون	رویکرد تصویری	واقع‌گرا و نمادین	
	محل قرارگیری تصویر	تمام صفحه	
	قالب تصویر	مستطیل عمودی متناسب با مستطیل طلایی	
	منظره‌پردازی	افق رفیع/ آسمان طلایی/ صخره‌های اسفنجی	
	پیکره‌نگاری	قراردادی با حالتی عضلانی	
	رنگ‌پردازی	خاکستری و سرد در کنار رنگ‌های مکمل و متضاد	
	فضای‌سازی	فراخ و باز/ زاویه دید هم‌زمان بالا و روبرو	
	ترکیب‌بندی	مارپیچ لگاریتمی عمودی/ ایستا به واسطه فرم عمودی طاق، درختان، سوار و پیکره زانورده فرهاد	
	گزینش صحنه	لحظه نبرد دو قبیله و تماشا کردن فرهاد	
	حکایت جنگ قبایل	رویکرد تصویری	واقع‌گرا با اشارات مختصر نمادین
محل قرارگیری تصویر		تمام صفحه	
قالب تصویر		مستطیل عمودی متناسب با مستطیل طلایی	
منظره‌پردازی		افق رفیع/ آسمان طلایی/ پوشش گیاهی اندک	
پیکره‌نگاری		۱۵ پیکره انسانی و ۱۲ پیکره حیوانی/ قراردادی/ نمایش حالات هیجانی/ چهره‌ها سه‌رخ و تصنعی	
رنگ‌پردازی		خشنی/ آسمان طلایی	
فضای‌سازی		فراخ و باز/ زاویه دید هم‌زمان بالا و روبرو	
ترکیب‌بندی		پویا/ قرینه/ چیدمان عناصر اصلی بر پایه ساختار فرمی دایره و مثلث/ تمرکز بر مرکز نگاره	
گزینش صحنه		مجنون در میان حیوانات و در حال نوازش آهو	
حکایت مجنون در بیابان		رویکرد تصویری	واقع‌گرا با اشارات مختصر نمادین
	محل قرارگیری تصویر	تمام صفحه	
	قالب تصویر	مستطیل عمودی متناسب با مستطیل طلایی	
	منظره‌پردازی	افق رفیع/ پوشش گیاهی اندک	
	پیکره‌نگاری	۱۱ پیکره حیوانی و انسانی/ نمایش حالات طبیعی/	
	رنگ‌پردازی	خشنی/ آسمان طلایی	
	فضای‌سازی	بسته/ زاویه دید از بالا	
	ترکیب‌بندی	قرینه در بی‌قرینگی/ چیدمان عناصر اصلی بر پایه دوایر متحدالمرکز و در امتداد شعاع آن‌ها	
	حکایت بهرام‌گور در شکارگاه	گزینش صحنه	لحظه شکار گور توسط بهرام و نظاره همراهان
		رویکرد تصویری	واقع‌گرا با اشارات مختصر نمادین
محل قرارگیری تصویر		تمام صفحه	
قالب تصویر		مستطیل عمودی متناسب با مستطیل طلایی	
منظره‌پردازی		افق رفیع/ آسمان طلایی/ پوشش گیاهی اندک	
پیکره‌نگاری		۱۶ پیکره انسانی و حیوانی/ نمایش حالات هیجانی/ چهره‌ها نیم‌رخ، سه‌رخ و تمام‌رخ	
رنگ‌پردازی		طیف رنگی قهوه‌ای/ رنگ‌های مکمل/ آسمان طلایی	
فضای‌سازی		فراخ و باز/ زاویه دید هم‌زمان بالا و روبرو	
ترکیب‌بندی		مارپیچ لگاریتمی عمودی/ چیدمان عناصر اصلی بر پایه ساختار فرمی مثلث و دوایر متحدالمرکز	

جدول ۵. وجوه اشتراک و افتراق نگاره‌های منتخب نسخ (نگارندگان).

کلیله و دمنه اسکندر سلطان	کلیله و دمنه ابراهیم سلطان	
گزینش صحنه منطبق با متن	گزینش صحنه منطبق با متن	وجوه اشتراک
رویکرد واقع‌گرا / ثبت لحظه‌ای واقعی	رویکرد واقع‌گرا / ثبت لحظه‌ای واقعی	
حاشیه تزئینی اریب (دورتادور نگاره)	حاشیه تزئینی اریب (دورتادور نگاره و متن اصلی)	
قاب تصویر مستطیل عمودی متناسب با مستطیل طلایی	قاب تصویر مستطیل افقی متناسب با مستطیل طلایی	
افق رفیع / زمین منقوش با گل‌بوته‌های منظم	افق رفیع / زمین منقوش با گل‌بوته‌های منظم	وجوه افتراق
ساختار درونی قرینه (درعین بی‌قرینگی) / چیدمان عناصر اصلی بر اساس ساختار هندسی، شبکه‌بندی و فرم‌های دایره و مثلث	ساختار درونی قرینه (درعین بی‌قرینگی) / چیدمان عناصر اصلی بر اساس ساختار هندسی، شبکه‌بندی و فرم‌های دایره و مثلث	
محل قرارگیری قاب تصویر در صفحه (تمام صفحه)	محل قرارگیری قاب تصویر در صفحه (نصف صفحه)	
مناظر تغزلی / آسمان طلایی / تعدد عناصر تصویری	مناظر ساده و بیابانی / آسمان آبی / کاهش عناصر تصویری	
زاویه دید غالباً از بالا / فضای تصویر فراخ و باز	زاویه دید غالباً از روبرو / فضای تصویر بسته	
رنگ‌ها درخشان، خالص و موزون / استفاده فراوان از رنگ‌های مکمل و گرم	رنگ‌ها خنثی، مات / کاهش خلوص و تضاد رنگی / حاکمیت رنگ‌های نخودی و گرم-قهوه‌ای	
تعدد پیکره‌های انسانی و حیوانی / حالات پیکره‌ها تغزلی	کاهش پیکره‌های انسانی و حیوانی / حالات پیکره زمخت و خشن	
ترکیب‌بندی‌ها دارای پیچیدگی درونی خاص / گردش چشم در کل تصویر	ترکیب‌بندی‌ها ساده / کشش چشم به سوی گوشه تصویر به واسطه عناصر تصویری	

مستطیل عمودی و تمام صفحه و در نسخه ابراهیم سلطان به صورت مستطیل افقی متناسب با مستطیل طلایی است. در گلچین اسکندر سلطان رنگ‌ها با دست‌ودلبازی تمام با کاربرد رنگ‌های مکمل و متضاد در طیف وسیع دیده می‌شود. تعدد پیکره‌ها در نگاره‌های این نسخه افزایش یافته که این سبک از منظره‌پردازی و تنوع فرم در پیکره‌ها، نمایانگر تاثیرات ویژگی‌های نگارگری دربار آل‌جلایر و آل‌مظفر است. در نسخه ابراهیم سلطان از تضاد و خلوص رنگ‌ها کاسته شده؛ در منظره‌پردازی تنها چند پیکره انسانی و حیوانی در صحنه‌ای ساده قرار گرفته، لیکن حداکثر گویایی با بیان حداقل جزئیات، نمایش داده شده است. در بخش ویژگی‌های ساختاری، چیدمان عناصر اصلی، در راستای بیان مفاهیم درونی متن، بر پایه ساختار شبکه‌ای و فرم‌های دایره و مثلث شکل گرفته است. در نسخه اسکندر سلطان، ترکیب‌بندی دارای پیچیدگی خاصی است که این امر باعث گردش چشم در کل تصویر شده در حالی که این پیچیدگی در نسخه ابراهیم سلطان کمتر مشهود است (جدول ۴).

بیشترین وجوه اشتراک، مربوط به ویژگی‌های محتوایی، فرمی و ساختاری نگاره‌هاست. این تشابهات، بیان‌کننده قلم آزاد هنرمند در گزینش صحنه مطابق با متن و زاویه دید یک‌سان است. شاخص‌ترین وجه تشابه، نوع رویکرد و نگرش واقع‌گرایانه نگاره‌ها، ساختار مشابه ترکیب‌بندی‌ها و

و مثالی بنا شده است. چیدمان عناصر اصلی بر اساس فرم‌های مثالی و در راستای بیان نمادین مفهوم حکایت (شکار) است (تصویر ۱۰ د / ی). در نسخه اسکندر سلطان عناصر تصویری بر روی فرم مارپیچ لگاریتمی قرار گرفته که از پیکره بهرام‌گور آغاز و به پیکره دو گورخر در حال فرار ختم می‌شود و این‌گونه ضمن جلب توجه نگاه مخاطب به شخصیت اصلی داستان (بهرام‌گور)، حرکت چشم مخاطب در کل صفحه در گردش است (تصویر ۱۰ ب)، اما در نسخه ابراهیم سلطان، چیدمان عناصر تصویری بر محور دوایر متحدالمرکز (به مرکزیت گورخر) است؛ علاوه بر این، نگارگر نسخه ضمن کاهش عناصر تصویری، با قراردادن پیکره گورخر در یک رأس مثلث و سر پیکره بهرام‌گور در رأس دیگر، تأکیدی مضاعف بر مفهوم درونی داستان داشته است (تصویر ۱۰ ز / ی).

#### ۴. تحلیل یافته‌ها

در تحلیل ویژگی‌های محتوایی می‌توان اذعان داشت که گزینش صحنه در نگاره‌های هر پنج حکایت یک‌سان، مشابه و مطابق با متن حکایت بوده و رویکرد تصویری در تمامی نگاره‌ها واقع‌گرا و روایت‌گر متن است و تنها در اشاراتی مختصر نمادین است. در بخش ویژگی‌های تصویری، قاب تصویر در تمامی نگاره‌ها با حاشیه تزئینی اریب اطراف صفحه، محصور شده؛ در نسخه اسکندر سلطان به صورت

به یک یا دو پیکره انسانی و حیوانی، از نمایی نزدیک و بسته، در صحنه‌ای به مراتب ساده‌تر است. این ویژگی‌ها باعث اختلاف بصری میان گلچین‌نگاری مکتب شیراز در دو دوره اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان تیموری شده‌است که نشان از تبحر و نکته‌بینی نگارگران عصر اسکندرسلطان به‌عنوان عصری پیش‌گام در گلچین‌نگاری متون ادبی و تاثیرگذار بر مکاتب دیگر همچون مکتب هرات دارد.

## پی‌نوشت‌ها

1. Galouste Gulbenkian

2. Staatsbibliothek zu Berlin

۳. اتابکان فارس یا سلغریان طایفه‌ای ترکمن بودند که بین سال‌های ۵۴۳-۶۸۶ ه.ق بر فارس حکومت می‌کردند.

۴. از خانواده‌های سلطنتی مغول حاکم بر فارس بین سال‌های ۷۲۵-۷۵۸ ه.ق.

۵. سلسله‌ای ایرانی که پس از سرنگون کردن ابواسحاق اینجو بین سال‌های ۷۵۸-۷۹۵ ه.ق بر بخش‌هایی از جنوب ایران و فارس حکومت می‌کردند.

۶. سومین خلیفه اسلامی پس از ظهور اسلام.

۷. سلسله‌ای مغول تبار و پارسی‌مآب که بین سال‌های ۷۴۰-۸۲۵ ه.ق بر بخش‌هایی از غرب ایران حکومت می‌کردند.

۸. معزالدین سلطان احمد بن ایلکا آخرین پادشاه سلسله جلایریان در تبریز بود.

۹. غیاث‌الدین بایسنقر میرزا پسر شاهرخ و نوه امیر تیمور گورکانی که حیات فرهنگی و هنری هرات را به شکوفایی رساند (۸۱۹-۸۳۷ ه.ق).

۱۰. جمال‌الدین ابوالدر یاقوت مستعصمی بغدادی، ملقب به قبله‌الکتاب، که در خط ثلث و به ویژه کتابت نسخه‌های قرآنی شهرت داشت (وفات ۶۹۸ ه.ق).

۱۱. جمال‌الدین ابومحمد الیاس، متخلص به نظامی گنجوی، شاعر و داستان‌سرای ایرانی سده ششم هجری که مهم‌ترین اثر وی پنج گنج یا خمسه است.

۱۲. فریدالدین ابوحامد محمد عطار نیشابوری از بزرگ‌ترین عارفان و شاعران ایرانی سده ششم و هفتم هجری که از مهم‌ترین آثار او مثنوی هفت وادی منطق‌الطیر است.

۱۳. ابومحمد مشرف‌الدین مصلح بن عبدالله، متخلص به سعدی، شاعر و نویسنده پارسی‌گوی ایرانی در سده هفتم هجری.

۱۴. جلال‌الدین محمد بلخی معروف به مولانا از مشهورترین شاعران پارسی‌گوی ایرانی سده هفتم هجری که نفوذ اشعار او فراتر از مرزهای ملی است.

۱۵. جمال‌الدین ابوعبدالله محمد بن سلیمان مقدسی، مفسر و فقیه حنفی اهل بلخ در سده هفتم هجری است.

۱۶. اثر کمال‌الدین ابوالعطاء، معروف به خواجوی کرمانی، که شامل پنج مثنوی (همای و همایون، گل و نوروز، روضه‌الانوار، کمال‌نامه و گوهرنامه) است.

۱۷. بزرگ‌ترین حماسه ملی ایرانیان و سروده نامی‌ترین شاعر پارسی‌گوی ایران حکیم ابوالقاسم فردوسی طوسی است.

۱۸. اثر حکیم ابوالحسن یمین‌الدین بن سیف‌الدین محمود، معروف به امیرخسرو دهلوی، شامل پنج دفتر که به تقلید از خمسه نظامی سروده شده‌است.

۱۹. خسرو دوم ملقب به خسرو پرویز، بیست و چهارمین شاهنشاه مقتدر ساسانی.

۲۰. شاه‌بانوی ارمنی‌الاصل ایرانی و ملکه پرنفوذ و زیباروی خسرو پرویز ساسانی و از معشوقه‌های مشهور ادب فارسی.

یک‌سانی صفحه‌آرایی نسخ است. در نسخه اسکندرسلطان، قاب تصویر در هر پنج نگاره از قانون تناسبات مستطیل طلایی پیروی می‌کند. همچنین در منظره‌پردازی رنگ‌ها درخشان، موزون و خالص، مناظر تغزلی، آسمان همواره طلایی و فضا سازی فراخ و باز، از زاویه‌ای بالا و نمایی دور است، اما در نسخه ابراهیم‌سلطان شاهد مناظر کویری، آسمان آبی درخشان، رنگ‌های خنثی، کاهش عناصر تصویری و خلوص رنگی بوده و فضای تصویر با نمایی نزدیک و بسته تصویر شده‌است. ساختار ترکیب‌بندی در دو نسخه، گرچه دارای تشابهات فرمی و بنیادی فراوانی است، در نسخه ابراهیم‌سلطان استقلال عمل خاصی یافته، خلاصه شده و از سنت گلچین‌نگاری عصر اسکندرسلطان فاصله گرفته‌است (جدول ۵).

## ۵. نتیجه‌گیری

با استناد به بررسی‌های انجام‌شده می‌توان اذعان کرد گلچین‌نگاری مکتب شیراز تیموری در دو عصر اسکندرسلطان و ابراهیم‌سلطان اشتراکاتی همچون گزینش صحنه، رویکرد واقع‌گرایانه، جدول‌بندی و حاشیه‌نویسی را دربردارد؛ لیکن علاوه بر قرابت زمانی، مکانی و فرهنگی این دو دوره، تفاوت‌های چشم‌گیری موجود است؛ چرا که نگاره‌های نسخه گلچین اسکندرسلطان از کیفیت هنری بالایی برخوردار بوده و نگارگر، ضمن توصیف طبیعت، نمایشی تغزلی از ارتباط میان منظره و عناصر حیوانی و انسانی را به تصویر کشیده‌است. گلچین‌نگاری این دوره از لحاظ ترکیب‌بندی، ویژگی‌های تصویری و کیفیت اجرا، بسیار پیچیده‌تر و غنی‌تر از نسخه ابراهیم‌سلطان است که این تنوع رنگ، فرم و حرکت، محتملاً نمایان‌گر تاثیرات مکتب شیراز عصر اسکندرسلطان از نگارگری دربار آل‌جلایر است. در دوره ابراهیم‌سلطان روند گلچین‌نگاری وارد مرحله جدیدی شد که بی‌تاثیر از شرایط زمانی، تجارب هنری دوره اسکندرسلطان و مکاتب پیشین شیراز همچون آل‌اینجو و آل‌مظفر نیست. چرا که نگارگری این دوره، از سنت ممتاز تصویرنگاری عصر اسکندرسلطان فاصله گرفته و بازگشتی به سوی سبک خشن شیراز سده‌های قبل، به‌ویژه عصر مظفریان دارد. در تصاویر گلچین این عصر که جزء اولین آثار مکتب نگارگری شیراز عصر ابراهیم‌سلطان است، شاهد استقلال عمل هنرمند هستیم؛ عناصر تصویر و خلوص رنگ‌ها به نسبت دوران قبل کاهش یافته و منظره‌پردازی تنها محدود



URL 2: [www.smb.museum/manuscript](http://www.smb.museum/manuscript)  
URL 3: [www.ganjoor.net/nezami](http://www.ganjoor.net/nezami)

۲۱. فرهاد کوه‌کن رقیب خسرو پرویز و عاشق افسانه‌ای و ناکام ادب فارسی در منظومه خسرو و شیرین نظامی.  
۲۲. آخرین سلسله پادشاهی ایرانی پیش از حمله اعراب مسلمان.  
۲۳. از جنگ‌جویان شجاع اهالی عربستان.  
۲۴. شخصیت عاشق‌پیشه سومین مثنوی نظامی که کراچکوفسکی، ایران‌شناس روس، برای او هویت واقعی قائل است و او را از اهالی عربستان می‌داند.  
۲۵. دختری عرب از طایفه عامر و معشوقه زشت‌روی مجنون در مثنوی لیلی و مجنون.  
۲۶. معادل شخصیت آزاده، برده رومی بهرام‌گور در شاهنامه فردوسی.  
۲۷. بهرام‌گور یا بهرام پنجم، پانزدهمین شاهنشاه ساسانی ایران و پسر یزدگرد یکم که به شکار گورخر علاقه فراوان داشته است.

## فهرست منابع

### الف/ فارسی

- احمدپناه، سید ابوتراب؛ نظری‌زاده دهکردی، شیرین، (۱۳۹۵)، «پژوهشی برای معرفی جلد اول گلچین اسکندرسلطان ۸۱۳ ه.ق متعلق به بنیاد گلبنکیان لیسین پرتقال»، نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، دوره ۲۱، شماره ۴، ۳۸-۳۱.  
آزند، یعقوب، (۱۳۹۳)، *مکتب نگارگری شیراز*، ویرایش: بهنام صدی، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.  
آیت‌اللهی، حبیب‌الله، (۱۳۷۶)، *مبانی نظری هنرهای تجسمی*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه (سمت).  
پاکباز، روئین، (۱۳۸۶)، *نقاشی ایران از دیرباز تا امروز*، تهران: انتشارات زرین و سیمین.  
پوپ، آرتور و آرنولد تامس و ... (دیگران)، (۱۳۸۴)، *سیروصور در نقاشی ایران*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشر مولی.  
خلج‌امیرحسینی، مرتضی، (۱۳۸۷)، *رموز نهفته در هنر نگارگری*، تهران: نشر کتاب آبان.  
دونیس، آ. دونیس، (۱۳۸۸)، *مبادی سواد بصری*، ترجمه نسیم منوچهرآبادی، تهران: انتشارات بازتاب اندیشه.  
ریشار، فرانسیس، (۱۳۸۱)، «نصرالدین سلطانی، نصرالدین مذهب و کتابخانه ابراهیم‌سلطان در شیراز»، ترجمه سید محمدحسین مرعشی، مجله نامه بهارستان، شماره پنجم، سال سوم، ۱۴۰-۱۳۱.  
کاوسی، ولی‌الله، (۱۳۸۹)، *تیغ و تنبور*، تهران: نشر آثار هنری متن.  
کفشچیان‌مقدم، اصغر؛ یاحقی، مریم، (۱۳۹۰)، «بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایران»، فصلنامه باغ‌نظر، شماره ۱۹، سال ۸، ۷۶-۶۵.  
کن‌بای، شیلا، (۱۳۹۱)، *نقاشی ایران*، ترجمه مهدی حسینی، تهران: انتشارات دانشگاه هنر.  
گری، بازل، (۱۳۸۵)، *نقاشی ایران*، ترجمه عربعلی شروه، تهران: نشر دنیای نو.  
گودرزی‌دیباچ، مرتضی، (۱۳۹۱)، *نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر*، تهران: انتشارات سمت.  
معتقدی، کیانوش، (۱۳۹۳)، «توسعه کتاب‌آرایی در مکتب شیراز سده نهم ه.ق»، مجله نامه بهارستان، شماره سوم، ۳۳-۲۲.  
نظری‌زاده دهکردی، شیرین، (۱۳۹۴)، «بررسی تحلیلی نگاره‌های گلچین اسکندرسلطان ۸۱۳ ه.ق»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس تهران.

### ب/ غیرفارسی

- Grube, E., (2000), *Ibrahim-sultan's, Anthology of prose texts, Persian painting*, Ed. Hillenbrand: London.  
Sims, E., (2002), *The hundred and one paintings of Ibrahim-sultan*, Ed. Hillenbrand: London.

### ج/ پایگاه‌های اینترنتی

URL 1: [www.gulbenkian.pt/museum/manuscript](http://www.gulbenkian.pt/museum/manuscript)

# Comparative Study of Visual Features of Anthology in Shiraz School During the Eskandar Sultan and Ibrahim Sultan Timuri Period

---

**Noushin Nouhi**

Accountable author of correspondence, MA student in Art Studies, Faculty of Arts, University of Neyshabur, Iran.

**Farzaneh Farrokhfar**

Assistant Professor of Faculty of Arts, University of Neyshabur, Iran.

(Received 02 August 2020, Accepted 30 November 2020)

## **Abstract**

The school of Shiraz Timuri is one of the most influential schools in Iran, formed during the governance of Eskandar Sultan and continued in the age of Ibrahim Sultan. One of the common features of this period is anthology of literary texts, which is important as a valuable source for comparing the quality of the illustrations during the Eskandar Sultan and Ibrahim Sultan period. For this purpose, in this study, the pictorial and structural features of the manuscripts of the anthology of Eskandar Sultan in the Galouste Gulbenkian Foundation of Lisbon and the anthology of the poems of Ibrahim Sultan in the Berlin State Museum have been studied. The purpose of this basic research, which has been done by using descriptive, analytical methods with a comparative approach, is to find the visual and structural relationship between the versions of these two periods and to answer this question: Considering the temporal, spatial and cultural similarity of Shiraz school during the reign of Eskandar Sultan and Ibrahim Sultan, what are the commonalities and differences between the visual and structural features of the anthology of these two periods? Data collection was done using library resources, documents and virtual databases. The research results show that although many similarities such as scene selection, realistic approach, tabulation and annotation can be seen in the anthology of these two eras, but the multiplicity, variety and quality of visual elements have decreased in the time of Ibrahim Sultan and composition has played a different role and less prosperous effects than in the previous era.

## **Keywords**

Timuri Painting, Shiraz School, Eskandar Sultan, Ibrahim Sultan, Anthology.